

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.7117>Дата подання статті: 15 червня 2021 р.
Дата прийняття до друку: 30 серпня 2021 р.

ВИТОКИ І РОЗБУДОВА ТЕОРІЇ ПСИХОАКЦЕНТУАЦІЇ В СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ: ФРАГМЕНТАРНИЙ ОГЛЯД (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

Віталія Папіш

Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2609-1620>e-mail: vitalija.papish@uzhnu.edu.ua

Анотація: У розвідці стисло подано історію формування теорії психоакцентуації, що зі сфери медицини (психіатрії) трансформувалася в лінгвістику; фрагментарно окреслено аспекти дослідженості цієї проблеми в сучасній східнослов'янській психолінгвістиці (лінгвостилістичний, лінгвоконцептуальний, комунікативний, педагогічний, методичний аспекти). Методологія психоакцентуації дає змогу з'ясувати провідні риси характеру особистості без наявності фактів порушення норми, психічних відхилень, що закодовані в комунікації, художньому мовленні, персонажному дискурсі й жанрах мовлення. У науковій розвідці репрезентовано концепцію психіатра К. Леонгарда, який вперше дослідив клінічні риси акцентуованих особистостей та вказав на природу акцентуованості персонажів художніх текстів. Його ідеї розвинув лікар А. Личко. Із цього й почалося вивчення акцентуації в лінгвістичній площині. Незважаючи на ґрунтовність доведення й добру теоретичну основу, ідеї К. Леонгарда в східнослов'янському мовознавстві були актуалізовані не одразу: радянський період звужував функціональні можливості психолінгвістики як науки. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. психолінгвістичні дослідження активізувалися, що спроектовано передусім на художній текстовий (дискурсивний) простір, комунікативну та педагогічну діяльність. Ідеї К. Леонгарда знову привернули увагу лінгвістів. У статті схарактеризовано класифікацію текстів на основі теорії акцентуації, розробленої В. Беляніним, простежено розвиток основних ідей психоакцентуаційного аспектуального дослідження художніх текстів (теорія фразеополів), відзначена роль цієї теорії для розвитку лінгвоконцептології, комунікативної лінгвістики, методики викладання іноземної мови, що увиразнено в працях російських учених (Т. Інкіна,

В. Ляліна, Т. Прокоф'єва, О. Гур'яничева, І. Мазирка), українські ж мовознавці актуалізують лінгвостилістичний та жанрологічний аспекти психоакцентуації (Я. Бондаренко, В. Папіш), окреслено важливість дослідження текстів в психолінгвістичній площині, здійснювані білоруськими вченими (В. Маслова, О. Уланович). Новизна статті полягає в тому, що в ній уперше синтезовано думки вчених щодо реалізації теорії акцентуації, обґрунтовано важливість акцентуаційного підходу для аналізу мовного фактажу. На підставі узагальнених результатів доходимо висновку про динаміку зазначеної проблеми, а також обумовлюємо можливість її поглиблення та втілення в нових інтерпретаційних лінгвістичних напрямках.

Ключові слова: акцентуація, мовна особистість, лінгвістика тексту, психолінгвістика

Submitted on July 15, 2021
Accepted on August 30, 2021

THE ORIGINS AND DEVELOPMENT OF THE PSYCHOACCENTUATION THEORY IN THE EAST SLAVIC LINGUISTICS (LATE 19TH – EARLY 21ST CENTURY)

Vitalia Papish

Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2609-1620>

e-mail: vitalija.papish@uzhnu.edu.ua

Abstract: This article tracks briefly the history of the development of psychoaccentuation theory, which was transferred from the subject of study in medicine to the linguistic field. It outlines aspects of studies of this problem in the modern East Slavic psycholinguistics (namely, linguo-stylistic, linguo-conceptual, communicative, pedagogical, and methodological). An application of the methodology of psychoaccentuation makes it possible to identify the principal traits of personality without any evidence of norm breach, mental disorders encoded in the communication, artistic language, personality discourse and genres of speech. The article discusses psychiatrist K. Leongard's pioneer research on the clinical traits of accentuated personalities and the nature of accentuated personalities in the fiction text. His ideas were further developed by doctor A. Lychko, who laid the groundwork for the study of accentuation in the field of linguistics. Although the theory was sufficiently grounded and substantiated Leongard's ideas were not embraced by East Slavic linguistics immediately: the Soviet era limited the functional capabilities

of psycholinguistics as a science. Late 20th and early 21st century marked an increase in psycholinguistic research, but it was focused mainly on artistic texts (discourse) as well as communicative and pedagogical activities, while Leongard's ideas drew the attention of linguists. The present study offers a classification of texts based on the theory of accentuation developed by V. Belianin. It highlights the evolution of the main ideas of psychoaccentuation and aspectual studies of artistic texts (phrase field theory) and the relevance of this theory for the development of conceptual linguistics, communicative linguistics and methodology of teaching foreign languages as promoted in the works of Russian scholars (T. Inkina, V. Lialina, T. Prokofiev, O. Gurianichev, I. Mazyrka). In addition, the article examines the research by Ukrainian linguists, who were mostly preoccupied with the actualization of linguistic and generic aspects of psychoaccentuation (Ya. Bondarenko, V. Papish) as well as the potential of text research in the psycholinguistic field, making references to the work conducted by Byelorussian scholars (V. Maslova, O. Ulanovych). The novelty of the article is that it for the first time synthesizes scholars' views on the implementation of the theory of accentuation, while confirming the relevance of the accentuation approach in analysing linguistic facts. Based on the generalized results, a conclusion is made about the dynamic character of the issue under discussion and the possibility of further in-depth research and implementation in the new interpretive linguistics fields.

Keywords: accentuation, language personality, linguistics of the text, psycholinguistics

Сучасна лінгвістика вирізняється трансформацією знань з однієї наукової площини в іншу, тобто міждисциплінарністю, що стосується й напрацювань у сфері психолінгвістики. *Акцентуація* в психологічному ракурсі – це надмірне посилення індивідуальних рис особистості, що мають тенденцію до переходу в патологічний стан у несприятливих умовах. Від психопатій, як зауважують дослідники, акцентуація відрізняється тим, що відсутня однозначна визначеність їх прояву у всіх без винятку ситуаціях взаємодії людини зі світом: поведінка людини залишається варіабельною [див: Мазирка 2008, 16]. Важливість вивчення цього феномена в мовознавстві зумовлена тим, що акцентуованість може впливати на комунікативну діяльність особистості загалом, зокрема на відповідні мовленнєві стратегії і тактики, творчу самореалізацію, девіантність мовленнєвої поведінки тощо. Незважаючи на певну опрацьованість теорії акцентуації, на сьогодні відсутні праці, у яких синтезовано аналітичний огляд наукової літератури із зазначеної проблематики. *Мета* цієї наукової студії – простежити шлях міграції терміна *акцентуація* з психіатрії у філологію, показати динаміку теорії психологічної акцентуації в сучасній східнослов'янській психолінгвістиці. Матеріал опрацьовуємо в основному за допомогою описового методу, методу узагальнення та прийому класифікації дібраного матеріалу.

Поняття *акцентуація* ввійшло в метамову учених в кінці 70-их років ХХ століття, що пов'язане з виходом у світ праці Карла Леонгарда *Akzentuierte Persönlichkeiten* (1976), виданої і в російському перекладі – *Акцентуированные личности* (1989, 2000). К. Леонагард (1904–1988) – німецький психіатр, який на основі довголітніх спостережень зробив відкриття щодо вияву специфіки характеру своїх пацієнтів, які не мали психічних відхилень (були психічно здоровими), але в певних стресових ситуаціях виявляли схильність до актуалізації своєрідної поведінки, зокрема й мовленнєвої. Такі риси поведінки своїх пацієнтів учений назвав *акцентуаціями*, а їх носіїв, відповідно, *акцентуйованими типами*.

Названа монографія К. Леонгарда складається з двох частин. У першій запропоновано психологічний і клінічний аналіз акцентуйованих особистостей, тобто людей зі своєрідним загостренням властивостей психіки й здатністю реалізувати цю своєрідність у поведінці, що не перевищує меж медичної норми. У другій частині зазначеної праці дослідник запропонував аналіз персонажів світової класичної літератури з художніх текстів (понад тридцятьох письменників, серед яких і Лев Толстой, Федір Достоєвський, Микола Гоголь, Вільям Шекспір, Мігель Сервантес, Оноре де Бальзак, Йоганн Вольфган фон Гете, Фредерік Стендаль та ін.), тобто переніс свої знання у сферу філології. К. Леонгард запропонував точні клінічні описи акцентуйованих особистостей, репрезентувавши при цьому аналіз складних випадків комбінованих видів акцентуації (вияв синкретизму). Разом з тим дослідник зазначив, що «чіткі лінії» розмежування між (за його термінологією) «нормальними (абсолютно здоровими)», «середніми (із частковими змінами психіки)» особистостями та особистостями акцентуйованими відсутні [Леонгард 2000, 20], наголосив, що не варто на основі лише однієї, притаманної людині риси робити висновки про наявність патології. Це лише специфіка вияву психічних особливостей, актуалізованих у відповідних життєвих ситуаціях, що належать до типових. Психіатр зауважив, що, наприклад, населення Берліна складають на 50 % «нормальні люди», а на 50 % – акцентуйовані особистості. З огляду на свою теорію він виділив 12 типів акцентуацій характеру особистостей, серед яких: (1) педантичний, (2) демонстративний, (3) застряглий та (4) збудливий. Серед акцентуацій рис людського темпераменту – такі, як (1) гіпертимний, (2) дистимний, (3) тривожний, (4) циклоїдний, (5) екзальтований, (6) екстравертований та (7) інтравертований типи.

Оскільки постулати К. Леонгарда важливі для розвитку сучасної психолінгвістичної теорії, вважаємо за доцільне стисло схарактеризувати класифі-

кацію, запропоновану лікарем. Виокремлення кожного типу акцентуєваних особистостей здійснено на основі врахування низки основних ознак людського характеру. Кожний тип дослідник ілюструє з проєкцією на персонажів художнього тексту (дискурсу). Зокрема, для *демонстративних психотипів* характерні такі риси, як (а) виразні акторські здібності, (б) схильність до хитрощів, фантазування, (в) жвава міміка (як бачимо, враховано невербальні засоби мовлення особистості), (г) авантюризм (це Федір Карамазов, а також Смердяков з роману *Братя Карамазови* Ф. Достоєвського; Елізи з роману Олександра Готхельфа *Ули-батрак*; Фелікс Круль – персонаж Томаса Манна з роману *Авантюрист*; Дорант з комедії *Лжец* П'єра Корнеля; Нерон з роману Генріка Сенкевича *Quo vadis? Педантичні психотипи* (ананкасти) характеризуються (а) особливою тривожністю, (б) виявляють надмірну старанність та скрупульозність, (в) мають страх перед можливими помилками в роботі, а тому й намагаються докладно перевіряти свої дії, (г) здатні до самоприниження. *Застрагаючі* (параноїдні) типи виявляють (а) певний егоїзм, (б) прагнення помститися кривдникові, боротися за справедливість, (в) вони непоступливі, (г) демонструють фанатизм (це Рогожин з роману *Идиот* Ф. Достоєвського, Кольхаас з повісті *Михаель Кольхаас* Генріха фон Клейста, Електра з роману *Преступление и наказание* Ф. Достоєвського). *Збудливі* (епілептоїдні) особистості – це люди (а) імпульсивні, (б) схильні до насилля, (в) відчайдушні, але при цьому (г) дратівливі, (г) вирізняються фізичною силою і (д) жорстокістю; у стані ж спокою вони (е) добродушні (це Отелло з однойменної п'єси Вільгельма Шекспіра, П'єр Безухов з роману Льва Толстого *Война и мир*, Курт з повісті О. Готхельфа *Курт фон Коппиген*). *Тривожні* – це психотип людей, для яких характерні (а) хвороблива боязкість, (б) невпевненість у собі, (в) занижена самооцінка (це Паран з новели Гі де Мопассана, майстер Щука з однойменної новели Христіана Геббеля). *Емотивні* психотипи вирізняються серед інших своєю надмірною (а) чутливістю, (б) вразливістю, (а) сердечною м'якістю (репрезентантами цього психотипу є Соня Мармеладова з роману *Преступление и наказание* Ф. Достоєвського, герой Йоганна Вольфганга фон Гете Егмонт). *Дистимні* психотипи схильні до (а) пригніченості, (б) уповільненості дій, (в) нерішучості, (г) репресивності (такі риси лікар убачав у характерах Ніклауса з роману *Воскресний день дедушки* Єремії Готхельфа). *Гіпертимні* (гіпоманіакальні) особистості – це (а) оптимісти, (б) балакуни, (в) енергійні й жваві особистості, (г) люди веселої вдачі, але (г) дещо поверхневі в мисленні (до них належить Катерина Йосипівна Хохлакова з роману *Братя Карамазови* Ф. Достоєвського; шекспірівський Фальстаф з *Виндзорських*

насмешниц). *Афективно-лабільні* (циклотимні) особистості вирізняються (а) безпричинною мінливістю настрою, (б) повільністю дій, (в) небалакучістю (це Брайтунг у романі Отто Людвіга *Марія*). *Екзальтовані* особистості характеризуються як (а) імпульсивні, (б) з надпотужною емоційною збудливістю, (в) вони пристрасні, (г) виявляють внутрішнє напруження в складних ситуаціях (Ромео з трагедії В. Шекспіра *Ромео и Джульєтта*, Катерина Іванівна з роману Ф. Достоевського *Братья Карамазовы*). *Інтровертні* типи виявляють надмірну (а) чутливість, (б) вразливість, (в) легко збуджуються, однак вони при цьому (г) стримані, (г) ведуть замкнутий спосіб життя (Гамлет з однойменної трагедії В. Шекспіра). *Екстравертні* особистості натомість репрезентують (а) високий ступінь зовнішнього вияву почуттів, (а) відкритість, (б) сміливість, (а) схильність діяти без попередніх роздумів. Екстравертність має багато спільного з дитячим складом психіки, часто екстравертні особистості виявляються дещо незрілими в абстрактному когнітивному мисленні (Санчо Панса з роману *Дон Кіхот* Мігеля де Сервантеса; Стрепсіад з комедії *Тучи* Арістофана, Вільгельм Тель в однойменній драмі Фрідріха Шиллера, Альоша з *Унижених и оскорбленных* Ф. Достоевського). К. Леонгард не знайшов у художніх текстах, які він аналізував, типових представників *ананкастичної*, або *педантичної* акцентуації. Пояснення причини того, що письменники не описують ананкастів, на думку лікаря-експериментатора, очевидно, слід шукати у психіці самих письменників. Імовірно, вони не знаходять подібних особливостей у собі, а тому їй не можуть переконливо їх вербалізувати [див.: Леонгард 2000, 216]. Підхід до характеристики персонажів К. Леонгард здійснює з опорою на свої професійні знання психіки людини, однак його новаторство проектується на теорію психолінгвістики (лінгвоперсонології), літературознавства, лінгвістики тексту, лінгводискурсології, психології творчості.

Теорію психоакцентуації продовжував розробляти в медицині російський психіатр Андрій Личко, який досліджував психологію підлітків. У монографії *Психопатии и акцентуации характера у подростков* (1977) він запропонував класифікацію акцентуаційних типів з урахуванням конкретної вікової категорії – підлітків 14–18 років. Запропонована класифікація несуттєво відмінна від розробленої К. Леонгардом: вона різниться хіба що застосованою метамовою. А. Личко виділив 11 типів акцентуації: (1) астено-невротичний, (2) гіпертимний, (3) істероїдний, (4) конформний, (5) нестійкий, (6) сенситивний, (7) циклоїдний, (8) шизоїдний, (9) епілептоїдний, (10) лабільний, (11) психастенічний. Заслугою цього вченого було експериментальне доведення того, що акцентуованість найбільш помітна

в підлітковому віці. З віком, очевидно, під впливом життєвих подій, відповідних ситуацій, тобто умов становлення характеру, а також способу виховання, на його думку, вияв акцентуації поступово «згладжується».

Зближення медичного вчення (психіатричні постулати) про акцентуовані типи особистості, напрацювання у сфері психології в парі з філологічною наукою стали можливими в часи розвитку психологічного напрямку у філології, активного поступу психолінгвістики, що, як відомо, вивчає мову як феномен психіки. Якщо за межами СРСР психолінгвістика почала розвиватися досить активно, у Радянському Союзі вона не набула широкого розвою через ідеологічні заборони й була звужена тільки до поняття *мовна діяльність*. При цьому відкидалися такі її важливі аспекти, як духовна сутність мови, роль підсвідомості під час моделювання мовлення, тексту (дискурсу). Лише завдяки подвижницькій діяльності окремих науковців психолінгвістика в радянському мовознавстві почала активніший поступ з реалізацією нових її дослідницьких аспектів. Серед таких учених-новаторів і білоруська науковиця Валентина Маслова, яка більш відома в слов'янській лінгвістиці як лінгвокультуролог чи лінгвокогнітолог, однак її перу належить з десятків праць із теорії психолінгвістики. У 1992 році В. Маслова захистила дисертацію на звання доктора філологічних наук на тему *Онтологический и психолингвистический аспекты экспрессивности текста*. У цьому та інших дослідженнях зазначеної авторки з теорії психолінгвістики реанімовано ідеї, що ґрунтовно викладені українським славістом Олександром Потебнею (а раніше, зрозуміло, Вільгельмом фон Гумбольдтом), якого вважають родоначальником психологічного напрямку в східнослов'янській філології, зокрема це фундаментальні методологічні положення про зв'язок мови (тексту) з людською психікою. Зосереджено увагу саме на індивідуальному мовленні, особистісному началі мовлення, на вияві духовності в мові (*дух мови*), що й особливо вирізняє погляди В. Маслової з-поміж ідей інших дослідників того часу.

Після розпаду СРСР питання моделювання (вербалізації) акцентуованих особистостей у художньому тексті (дискурсі), декодування відповідних психотипів, започатковане К. Леонгардом, знайшло своє продовження. Цьому сприяли напрацювання російського лінгвіста й психолога Валерія Беляніна, який запропонував обґрунтовану концепцію психолінгвістичного аналізу текстів художньої літератури із застосуванням новаторської *методики емоційно-сислової домінанти*, розглядаючи текст як омовлену форму рефлексії особистості продуцента. В. Белянін виходить з того, що кожен текстовий елемент зумовлений психологічними чинниками: структура

кожного художнього тексту співвіднесена з тим чи тим типом акцентуації людської свідомості [див.: Беянин 2003, 45]. Але йдеться, як видається, про мовну свідомість і радше про дискурс, а не текст. Спостереження В. Беянина продемонстрували, що кожному типу акцентуації (параноїальному, епілептоїдному, маніакальному, депресивному, істероїдному) відповідає та чи та емоційно-змістова домінанта, змодельована творцем дискурсу. Кожна домінанта базується на комплексі когнітивних та емотивних еталонів, що слугують психологічною основою вербалізації картини світу в тексті (дискурсі). Текстотворець завжди описує дійсність крізь призму власних уявлень та через ті елементи мови, що мають для нього особистісний зміст, тобто через власне світосприйняття, світорозуміння та світобачення. На цьому ґрунті учений виділяє систему текстів, пропонує психолінгвістичну їх класифікацію: це «світлі», «темні», «веселі», «сумні», «красиві», «складні» тексти. У метамові вченого з'явилися метафоризовані терміни для окреслення текстових типів. Співвіднесення різних видів акцентуації з типами текстів, що запропоновані В. Беяніним, подаємо в таблиці:

Табл. 1

Класифікація текстів на основі теорії психоакцентуації, запропонованої В. Беяніним

Тип тексту	Тип акцентуації
«світлий»	параноїдна
«темний»	епілептоїдна
«веселий»	маніакальна
«сумний»	депресивна
«красивий»	демонстративна (істероїдна)
«складний»	шизоїдна

Джерело: [Беянин 2000, 36]

В. Беянін уперше ввів і терміни *психіатричне літературознавство*, й *психостилістика*, зауваживши, що психолінгвістика орієнтована переважно на дослідження того, як мовний матеріал сприймають «пересічні» мовці. Результати його досліджень засвідчують, що автор і читач по-різному декодують текст, а це залежить зокрема й від психологічних параметрів мовомислення одного й іншого. Учений простежує вияви акцентуації на всіх рівнях тексту: теми, ідеї, образів, мотивів, заголовків, вербалізації характеристик героїв, системи мовних засобів, орнаменталіки, відповідного ідіостилю. Як і К. Леонгард, він «знаходить» типи акцентуєваних особистостей серед персонажів художніх текстів (дискурсу), але більше залучає до цього процесу лінгвістичні знання й лінгвістичну методіку.

Акцентуаційна методика пронизує всю структуру мовної особистості: вона спроектована на її декодування, інтерпретацію конкретних мовних і психологічних чинників, ураховуючи залучення відповідних мовних (дискурсивних) фактів, що фокусують увагу на вербалізованій поведінці, змодельованій авторами текстів (дискурсу), чинників, що могли мотивувати вербалізацію того чи того акцентуаційного типу.

Вербально зображена характеристика поведінки є найбільш доступним для спостереження чинником, що сприяє виявленню відповідного психотипу. Це довела українська вчена Яна Бондаренко на матеріалі аналізу американських художніх текстів (дискурсу). На відміну від своїх попередників, вона пропонує дослідження, у якому докладно розробляє принципи власне лінгвістичного аналізу, зокрема це стосується дискурсу, творцями якого є *паранояльні*, *депресивні* та *демонстративні (істеричні)* мовні особистості. Увага фокусується передусім на мовленні письменників. Комунікативно-когнітивний підхід дав змогу цій дослідниці змодельовати вербальну поведінку мовної особистості письменника, показавши особливості його концептуальної картини світу, що, відповідно, співвідноситься з його мовною картиною світу, ідіостилем, та виявити девіації у свідомості досліджуваних мовних особистостей, а також простежити наявну кореляцію між ними. Зокрема, дослідниця доводить, що *паранояльні* мовні особистості мають гіпертрофовано-позитивну Я-концепцію, реалізуючи ціннісну домінанту ВЛАДА, при цьому переважає модальність самоствердження, – і все це корелює зі стратегією вербалізації жорсткості, майстерного омовлення комунікативних ролей переслідувача й мовного втілення конфронтаційної комунікативної стратегії у вербалізованих конфліктах, зображено мовні факти нехтування принципами ввічливості й кооперації. Це зреалізовується за допомогою спонукальних мовленнєвих актів [Бондаренко 2002, 5]. Як бачимо, залучено й теорію жанрології. У *депресивних* мовних особистостей складна негативно-позитивна Я-концепція, ціннісна домінанта якої – це ПОРЯДНІСТЬ. Лінгвістично пояснено вербалізацію самоприниження в дискурсі цих особистостей і, відповідно, «стратегічну м'якість, роль жертви та використання захисної й конвенціональної комунікативних стратегій у вербальних конфліктах, скрупульозне дотримання принципу ввічливості» [Бондаренко 2002, 13]. Головними засобами реалізації такого самоствердження, на думку зазначеної авторки, є негативно забарвлені автоепітети [див.: Бондаренко 2002, 7]. Розмиту ж невизначено-позитивну Я-концепцію *демонстративних* мовних особистостей учена пояснює через концептуальну й ціннісну домінанту, окреслену як СВОБОДА, що корелює «з перевагою самовираження

в їхньому дискурсі, а звідси, зі стратегічною гнучкістю, схильністю до стратегії оптимальної самопрезентації, переходом від ролі жертви до ролі переслідувача у вербальних конфліктах» [Бондаренко 2002, 13]. На мовному рівні це вербалізується в зловживанні егоцентричним займенником англійської мови *I*, інтенсифікацією орнаменталіки дискурсу надмірним використанням гіпербол [див.: Бондаренко 2002, 7].

У російській науці виокремилася наукова школа Єлизавети Чалкової, під керівництвом якої було виконано низку кандидатських й одну докторську дисертацію, у яких досліджено фразеосемантичні чи семантичні поля різних видів психологічної акцентуації. З огляду на обмежені рамки статті наведемо лише окремі методологічні положення, розроблені представниками названої школи.

У кандидатській дисертації *Фразеосемантическое поле епилептоидной акцентуации личности*, виконаної на матеріалі аналізу англійських та американських художніх текстів, Тетяна Інкіна теоретично та експериментально обґрунтувала поняття фразеосемантичного поля епілептоїдної акцентуації, а також виокремила *закономірності й засоби формування іншомовного особистісно орієнтованого спілкування під час впровадження в навчальний процес результатів дослідженого поля* [Інкіна 2005, 4]. Представниками епілептоїдної акцентуації вчена вважає Отелло – героя В. Шекспіра, Соумз Форсайт – героя *Саги о Форсайтах* Голсуорсі, а також світових політичних лідерів, видатних ідеологів та талановитих риторів, серед яких Цезар, Наполеон, Ленін, Сталін. Реферована дисертація націлена на дослідження епілептоїдної акцентуації особистості в єдності (а) лінгвістичного, (б) психолінгвістичного і (в) психолого-педагогічного аспектів, оскільки акцентуації характеру особистості ускладнюють і ділове, і побутове (сімейне) спілкування, що виявляється у важкі вікові періоди [Інкіна 2005, 3] (переклад з російської автор. – В.П.). Удалим уважаємо запропонований вченою термін *епілептоїдна характерологічна акцентуація*, зокрема Т. Інкіна моделює мікрополя фразем на позначення позитивних і негативних рис акцентуантів: позитивні риси епілептоїдів, на її думку, репрезентовані фраземами на позначення цілеспрямованості, рішучості, твердості характеру, успішності, слави, а негативні втілені у фраземах на позначення ворожості, мстивості, жорстокості.

У кандидатській дисертації *Фразеосемантическое поле шизоидной акцентуации личности* Вікторія Ляліна [Ляліна 2005] пропонує вербальну характеристику шизоїдів-акцентуантів, які, на її думку, вирізняються оригінальністю мислення, високим творчим потенціалом та духовною самотністю;

серед шизоїдів зустрічаються учені, мислителі, які на кілька століть випереджають час. Дослідниця описує групу фразем на позначення нормативної і ненормативної поведінки шизоїдів. Так, їхня нормативна поведінка вербально втілюється у фраземах, що характеризують насамперед такі риси характеру, як відкритість і незалежність, а ненормативну передають фраземи на позначення егоцентризму, брехливості, неадекватності, агресії. В. Ляліна звертає увагу й на особливості граматичної структури фразем, що моделюють відповідні фраземосемантичні поля, звертаючи увагу на явище мовної дифузності.

У кандидатській дисертації *Фразеосемантическое поле гипертимной акцентуации личности* Олени Гур'яничевої [Гур'яничева 2006] подано вербальну характеристику гіпертимної акцентуації особистості, а також описано закономірності формування лінгвістично автентичного й психологічно адекватного особистісно-орієнтованого англomовного спілкування гіпертимів та схарактеризовано відповідні мовні засоби. Дослідження проведено також з одночасним урахуванням психолінгвістичного, лінгвістичного та педагогічного аспектів. У цій праці названо психологічні риси гіпертимної акцентуації: (1) надзвичайна контактність, (2) балакучість, (3) оптимізм, (4) конфліктність, (5) жага діяльності, (6) ініціативність, (7) оптимізм. Фраземи, наведені дослідницею, повністю підтверджують специфіку вербалізації цих характеристичних рис особистості.

Психолінгвистические основы вербальной характеристики личности и языковой картины мира героев художественной литературы (2008) – дисертаційне дослідження Ірини Мазирки на звання доктора філологічних наук. Учена констатує наявність самостійного наукового напрямку — *особистісно-орієнтована психоакцентуація*, уперше залучаючи до дослідження теорію лінгвоконцептології та зосереджуючись на вивченні письменницьких індивідуально-авторських концептів, що послідовно виявляються в їхніх художніх текстах, зокрема й під час моделювання мови героїв художніх текстів, виявляючи психотипи окремих письменників. На матеріалі англійських, американських і російських художніх текстів вона досліджує своєрідність концептуалізації та вербалізації різних видів акцентуації, передусім *шизоїдної* та *епілептоїдної*. Серед персонажів художніх текстів детально характеризує образ Гамлета (*шизоїдна* акцентуація в поєднанні з *істероїдною*), образ Уіма – героя роману *Полночные воспоминания* американського письменника Сідні Шелдона (*шизоїдна* акцентуація в поєднанні з *епілептоїдною*), образи Ромео і Джульєти В. Шекспіра (*циклоїдна* акцентуація

в поєднанні з *істероїдною*) та ін. Вона пропонує опис психічних захворювань, характерних для героїв художніх текстів.

У кандидатській дисертації *Семантическое поле истероидной акцентуации личности* Тетяна Прокоф'єва досліджує зміст та структуру семантичного поля істероїдної акцентуації особистості, а також особливості формування лінгвістично автентичного й психологічно адекватного особистісно-орієнтованого англломовного спілкування істероїдних акцентуантів, тобто залучає й педагогічний (методичний) аспект [Прокоф'єва 2009]. На думку цієї дослідниці, істероїдні акцентуанти – це люди мистецтва, які люблять грати на публіку, не залишаються непоміченими в суспільстві, можуть працювати з великим ентузіазмом. Семантичне поле цього виду акцентуації складають фраземи на позначення зухвалості, незрозсудливості, наснаги до роботи та ін.

Дослідження Т. Інкіної, В. Ляліної, О. Гур'яничевої, І. Мазирки, Т. Прокоф'євої концептуально єднає те, що у всіх них повністю актуалізовано теорію К. Леонгарда, частково – А. Личка; матеріалом дослідження вони обрали в основному англломовний художній дискурс. Наукові розвідки названих учених близькі за методологічними засадами: у всіх описуються моделі фразеосемантичних полів, а також лексико-граматичні особливості фразем на позначення позитивних чи негативних рис акцентуєваних особистостей, явище мовної дифузності, що відбувається в межах виокремлених полів; теорія підкріплюється результатами експериментів, спрямованих на роботу з учнями загальноосвітніх шкіл.

Наявність подібних наукових розробок свідчить про популярність окресленого дослідницького напрямку. Помітним є те, що дослідження текстової психоакцентуації переважно здійснені на матеріалі текстів (дискурсу) російських чи англійських письменників. Відсутність наукових фундаментальних праць, присвячених опису психоакцентуації характеру мовної особистості, виявленого на матеріалі текстів (дискурсу) української художньої літератури, спонукали авторку цієї статті заповнити прогалину. У кількох наукових розвідках продемонстровано наявність *істероїдних рис* у художньому мовленні Лесі Українки та Пантелеймона Куліша, описано вербалізацію *депресії* та *нарцисизму* в художніх текстах Ольги Кобилянської, *гіпертичності* – у художній творчості Володимира Винниченка, *епілептоїдності* – у текстах Федора Потушняка, *емотивності* та *афективної екзальтованості* – у поетичному дискурсі Тараса Шевченка, *параноїдності* – у новелах Михайла Коцюбинського, *депресії* – у творчому спадку Івана Чендея¹.

¹ Див. про це детально: В. Папіш. 2012. *Психолінгвістичні особливості художньої мови І. Чендея*. „Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні

Вивчаючи особливості акцентуйованих осіб, опираємося на теорію К. Леонгарда та А. Личка, приймаємо й методику В. Беляніна, хоч вона потребує вдосконалення, оскільки, як бачимо, теорія акцентуації зайшла «в глухий кут» і не оновлюється упродовж останніх років. Крім В. Беляніна, її ніхто не поглиблював. Поняття психологічної акцентуації відсутні в авторитетних лінгвістичних словниках та енциклопедіях, серед яких: *Словник лінгвістичних термінів* Дмитра Ганича та Івана Олійника [Ганич, Олійник 1985], *Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів* Світлани Єрмоленко та ін. [Єрмоленко 2001], *Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія* Олени Селіванової [Селіванова 2006], енциклопедія *Українська мова* (2011) та ін. Відсутній цей термін і в авторитетних словниках лінгвістичних термінів російського мовознавства, наприклад у *Словаре лингвистических терминов* Ольги Ахманової (2007), *Лингвистическом энциклопедическом словаре лингвистических терминов* (ред. Вікторія Ярцева, 1990) та ін., а також у найбільш авторитетному білоруському словнику лінгвістичних термінів *Опыт исторического словаря русской лингвистической терминологии* в 5 томах Михайла Булахова [Булахов 2002–2005]. Щасливим винятком є *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни* в 4 томах українського вченого Анатолія Загнітка, де вміщено дефініції понять *акцентуація у психолінгвістиці, істероїдність, епілептоїдність* [Загнітко 2012, I, 34], хоч, звісно, цим метамова теорії психоакцентуації не вичерпується.

У сьогоднішніх умовах спостерігаємо нові підходи текстового аналізу, що дають змогу якісно розбудувати теорію психологічної акцентуації. Нагадаймо, що основною рисою психолінгвістики, що виокремлює її від власне лінгвістики, є, по-перше, урахування контексту, дискурсивних параметрів, чому сприяло й формування дискурслінгвістики, – це конкретна ситуація

комунікації”. Ужгород. Вип. 28: 183–187; *Мовна об’єктивізація психологічної акцентуації в оповіданні В. Винниченка «Таємна пригода»*. 2014. „Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Збірник наук. праць”. Вип. 19. Ужгород: 74–77; *Вербалізація емотивної та афективно-екзальтованої акцентуації у поетичному дискурсі Т. Шевченка*. 2014. „Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації”. Вип. 1: 350–354; *Мовні ресурси психологічного змісту в повісті О. Кобилянської «Земля»*. 2015. „Наукові записки національного університету «Острозька академія». Серія „Філологічна”. Вип. 53. Острого: 183–185; *Психолінгвістичне декодування новели М. Коцюбинського «Цвіт яблуні»*. 2015. „Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Збірник наук. праць”. Вип. 20. Ужгород: 66–68; *Темні реєстри Потушнякового слова*. 2020. В: «Challenges and achievements of European countries in the area of philological researches». Venice, Italy: 150–164; *Лінгвоперсона Лесі Українки у фокусі психоакцентуації: принципи аналізу*. 2021. „Грамаічні читання – XI. Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції”. 13–14 травня 2021. Вінниця: 91–196.

(фрагмент дійсності з урахуванням відповідних соціальних і психологічних умов спілкування), реальність, у якій відбувається сприйняття мовленнєвого витвору; по-друге, психолінгвістика актуалізує чинник мовленнєвої особистості (лінгвоперсони і як конкретної особистості, і як певного народу загалом) – рефлексію продуцента/реципієнта під час породження і сприйняття мовлення, що призвело до зародження теорії лінгвоперсонології. Новітній фокус текстового (дискурсивного) аналізу передбачає осмислення тексту (дискурсу) на рівні теорії лінгвоперсонології, вияву індивідуально-авторської креативності, особливої ролі дискурсивних слів. У цьому плані активно працює Тетяна Космеда [Космеда 2006; 2012]. Текстовий зміст не зводять лише до суми його складників, що характерно для досліджень кінця ХХ століття. На думку білоруської вченої Оксани Уланович, текст розглядають як соціальне, психічне й психологічне явище: акт рефлексії особистості продуцента/реципієнта (мовленнєвої особистості, а не просто «ідеального» носія мови), що переломлюється крізь певний соціокультурний мовленнєвий контекст. Це свого роду спосіб відображення докільця в мовній свідомості особистості за допомогою елементів системи мови у відповідному комунікативному потоці [див.: Уланович 2010, 131]. На часі оновлення теорії психоакцентуації з її проєкцією не лише на художній текст (дискурс), але й на его-текстовий простір (мемуари, щоденники, листи та інші вторинні тексти). Доцільним вважаємо введення нового терміна *лінгвопсихоакцентуація*, що дасть змогу показати систему лінгвістичних методів дослідження психоакцентуації. Оновлену теорію лінгвопсихоакцентуації плануємо розгорнути в наступних авторських розвідках.

Отже, в історії формування та розвитку вчення про психологічну акцентуацію можна умовно виділити кілька дослідницьких періодів: перший (початковий) період – виникнення теорії акцентуації в межах психіатрії, що припадає на 1976–1977 роки (К. Леонград, А. Личко); другий період – це 2002–2003 роки, коли простежуємо трансформацію теорії, запропонованої психіатрами, у лінгвостилістику та лінгвістику тексту – психоакцентуаційна класифікація художніх російськомовних текстів (В. Белянін), третій період відзначається моделюванням відповідних фразеополів у межах художніх англійськомовних текстів (аспектуальний аналіз) на основі актуалізації методики психоакцентуації, частково актуалізується й теорія лінгвоконцептології, результати психоакцентуації використовують у методиці викладання іноземних мов (методичний та педагогічний аспекти), що здійснюють у 2005–2009 роках представники російської наукової школи Є. Чалкової (Т. Інкіна, В. Ляліна, Т. Прокоф'єва, О. Гур'яничева, І. Мазирка); четвертий

(сучасний) період, початок якого датуємо 2010 роком, триває до сьогодні: простежуємо дослідження психологічної акцентуації в руслі новітньої теорії психолінгвістики на матеріалі українськомовної прози (В. Папіш). Між першим і другим періодами спостерігався сповільнений поступ дослідження зазначеної проблеми у зв'язку з ідеологічними заборонами радянської епохи. Після розпаду Радянського Союзу теорія психоакцентуації була частково «реанімована». Як показали авторські спостереження, найбільш продуктивно аналізована теорія розробляється в російському мовознавстві. В українській лінгвістиці методика психоакцентуації здійснюється на матеріалі англomовної літератури, залучаються постулати теорії жанрології, комунікативної лінгвістики (Я. Бондаренко), дослідження на матеріалі української художньої прози тільки починаються (В. Папіш), але є добра перспектива спроектувати методику психоакцентуації на теорію его-тексту, дискурслінгвістику, лінгвоперсонологію, лінгвістику креативу (Т. Космеда). У білоруському мовознавстві безпосередньо прихильників теорії психоакцентуації не виявлено, однак В. Маслова та О. Уланович досліджують художній дискурс у психолінгвістичній площині, що є основною умовою текстуального виявлення імпліцитної акцентуації.

У вивченні психоакцентуації залишається чимало невирішених проблем, що стосуються формування її метамови, зокрема простежуємо некодифікованість поняття *психоакцентуація* в сучасних мовознавчих термінологічних лексикографічних джерелах, є потреба у вдосконаленні методики психоакцентуаційного аналізу, дослідницьких аспектів та ін.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Ахманова Ольга Сергеевна. 2007. *Словарь лингвистических терминов*. 4-е изд. Москва: Едиториал УРСС.
- Белянин Валерий. 2000. *Основы психолингвистической диагностики (Модели мира в литературе)*. Москва: Тривола. (online): http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/3_0476-259.shtml (доступ 03.02.2019).
- Белянин Валерий Павлович. 2003. *Психолингвистика: Учебник*. Гл. ред. Фельдштейн Д.И. Москва: Флинта: Московский психолого-социальный институт.
- Бондаренко Яна Олексіївна. 2002. *Дискурс акцентуованих мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській художній прозі)*. Автореф. дис. ...канд. філол. наук. Київ.
- Булахов Михаил Гапеевич. 2002–2005. *Опыт исторического словаря русской лингвистической терминологии: в 5 т.* Минск: БГПУ.
- Ганич Дмитро Іванович, Олійник Іван Степанович. 1985. *Словник лінгвістичних термінів*. Київ: Вища школа.
- Гурьянычева Ольга Юрьевна. 2006. *Фразеосемантическое поле гипертимной акцентуации личности*. Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. Москва.

- Загнітко Анатолій. 2012. *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: в 4 т.* Донецьк: ДонНУ.
- Єрмоленко Світлана Яківна та ін. 2001. *Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів.* Київ: Либідь.
- Инкина Татьяна Сергеевна. 2005. *Фразеосемантическое поле эпиптоидной акцентуации личности. Автореф. дисс. ...канд. филол. наук.* Москва.
- Космеда Тетяна. 2006. *Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри.* Львів: Видавництво ПАІС.
- Космеда Тетяна Анатоліївна. 2012. *Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу.* Дрогобич: Коло.
- Леонгард Карл. 2000. *Акцентуированные личности.* Ростов-на Дону: Феникс.
- Личко Андрей Евгеньевич. 2010. *Психопатии и акцентуации характера у подростков.* Санкт-Петербург: Речь.
- Лингвистический энциклопедический словарь.* 1990. Гл. ред. Ярцева В. Москва: Советская энциклопедия.
- Лялина Виктория Александровна. 2005. *Фразеосемантическое поле шизоидной акцентуации личности: Автореф. дисс. ...канд. филол. наук.* Москва.
- Мазирка Ирина Олеговна. 2008. *Психолингвистические основы вербальной характеристики личности и языковой картины мира героев художественной литературы. Автореф. дисс. д-ра филол. наук.* Москва.
- Маслова Валентина Авраамовна. 1992. *Онтологические и психолингвистические аспекты экспрессивности текста. Автореф. дисс. ...д-ра филол. наук.* Минск.
- Прокофьева Татьяна Викторовна. 2009. *Семантическое поле истероидной акцентуации личности. Автореф. дисс. ...канд. филол. наук.* Москва.
- Селіванова Олена. 2006. *Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія.* Полтава: Довкілля.
- Українська мова. Енциклопедія.* 2011. Ред. Муромцев І. В. Київ: Видавництво «Майстерклас».
- Уланович Оксана Ивановна. 2010. *Психолингвистика: учеб. пособие.* Минск: Изд-во Гревцова.

REFERENCES

- Akhmanova Ol'ga Sergeevna. 2007. *Slovar' lingvisticheskikh terminov* [Dictionary of linguistic terms]. 4-ye izd. Moscow, Editorial URSS. (In Russian)
- Belyanin Valeriy. 2000. *Osnovy psiholingvisticheskoy diagnostiki* [Fundamentals of psycholinguistic diagnosis (Models of the world in literature)]. Moscow. Available at: http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/3_0476-259.shtml (Accessed 03 February 2019). (In Russian)
- Belyanin Valeriy Pavlovich. 2003. *Pyskholynhvystyka: Uchebnyk* [Pisholinguistics: A Textbook]. Moscow, Flynta. (In Russian)
- Bondarenko Yana Oleksiivna. 2002. *Dyskurs aktsentuiovanykh movnykh osobystostei: komunikatyvno-kohnityvnyi aspekt (na materialy personazhnoho movlennia v suchasni amerykanskii khudozhnii prozi)* [Discourse of accentuated modern features: community-cognitive aspect (on the material of the character Moving Forward in American Artistic Prose)]: *Avtoref. diss. ...kand. filol. nauk.* Kiev. (In Ukrainian)
- Bulakhov Mikhail Gapeyevich. 2002–2005. *Opyt istoricheskogo slovarya russkoy lingvisticheskoy terminologii: v 5 vol.* [Experience of the Historical Dictionary of Russian Linguistic Terminology in 5 volumes]. Minsk, BGPU. (In Russian)
- Єрмоленко Світлана Яківна та ін. 2001. *Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів* [Ukrainian language: a short explanatory dictionary of linguistic terms]. Kiev, Libid'. (In Ukrainian)

- Ganich Dmitro Ivanovich, Oliynik Ivan Stepanovich. 1985. *Slovník lingvistichnikh terminiv* [Glossary of linguistic terms]. Kiev, Vishcha shkola. (In Ukrainian)
- Gur'yanycheva Ol'ga Yur'evna. 2006. *Frazeosemanticheskoye pole gipertimnoy aktsentuatsii lichnosti* [Phraseosemantic field of hyperthymic accentuation of personality]: *Avtooref. diss. ...kand. filol. nauk.* Moscow. (In Russian)
- Inkina Tetiana Sergeevna. 2005. *Frazeosemanticheskoye pole epileptoidnoy aktsentuatsii lichnosti* [Phraseosemantic field of epileptoid accentuation personality]: *Avtooref. diss. ...kand. filol. nauk.* Moscow. (In Russian)
- Kosmeda Tetyana. 2006. *Komunikatyvna kompetentsiya Ivana Franka: mizhkul'turni, interpersonal'al'ni, rytorychni vymiry* [Communicative competence of Ivan Frank: multicultural, interpersonal, rhetorical vimiri]. Lviv, Vydavnytstvo PAIS. (In Ukrainian)
- Kosmeda Tetyana Anatoliivna. 2012. *Ego i Alter Ego Tarasa Shevchenka v komunikatyvnomu prosutorish chodennykovoho dyskursu* [Ego i Alter Ego of Taras Shevchenko in the communal space of the school discourse]. Drohobich, Kolo. (In Ukrainian)
- Leongard Karl. 2000. *Akcentuirovannye lichnosti* [Accented personalities]. Rostov-on-Don, Feniks. (In Russian)
- Lichko Andrey Yevgen'yevich. 2010. *Psihopatii i aktsentuatsii haraktera u podrostkov* [Psychopathy and character accentuation in adolescents]. St. Petersburg, Rech'. (In Russian)
- Lingvisticheskyy entsiklopedicheskyy slovar'* [Linguistic Encyclopedic Dictionary]. 1990. Ed. Yartseva V. Moscow, Sovetskaya encyklopedia. (In Russian)
- Lyalina Viktoriya Aleksandrovna. 2005. *Frazeosemanticheskoye pole shizoidnoy aktsentuatsii lichnosti* [Phraseosemantic field of schizoid accentuation of personality]: *Avtooref. diss. ...kand. filol. nauk.* Moscow. (In Russian)
- Mazirka Irina Olegovna. 2008. *Psiholingvisticheskie osnovy verbalnoy harakteristiki lichnosti i yazykovo y kartiny mira geroev hudozhestvennoy literatury* [Psycholinguistic Foundations of Verbal characteristics of personality and linguistic picture of the world of heroes fiction]: *Avtooref. diss....d-ra filol. nauk.* Moscow. (In Russian)
- Maslova Valentina Avraamovna. 1992. *Ontologicheskyye i psiholingvisticheskiye aspekty ekspressivnosti teksta* [Ontological and psycholinguistic aspects of the expressiveness of the text]: *Avtooref. diss....d-ra filol. nauk.* Minsk. (In Russian)
- Prokofjeva Tetyana Viktorovna. 2009. *Semanticheskoye pole isteroidnoy aktsentuatsii lichnosti* [Semantic field of hysteroid accentuation personalities]: *Avtooref. diss. ...kand. filol. nauk.* Moscow. (In Russian)
- Selivanova Olena. 2006. *Suchasna lingvistika. Terminologichna yentsiklopediya* [Modern linguistics. Terminological encyclopedia]. Poltava, Dovkillya. (In Ukrainian)
- Ulanovych Oksana Ivanovna. 2010. *Psikholyngvistyka: ucheb. posoby* [Psycholinguistics: textbook. Allowance]. Minsk, Yzd-vo Hrevtsova. (In Russian)
- Ukrains'ka mova. Yentsiklopediya* [Ukrainian language. Encyclopedia]. 2011. Ed. Muromtsev I.V. Kiev, Vidavnytstvo "Maysterklas". (In Ukrainian)
- Zagnitko Anatoliy. 2012. *Slovník suchasnoilingvistiki: ponyattya i termini: v 4 vol.* [Dictionary of modern linguistics: concepts and terms in 4 volumes]. Donetsk, ДОННУ. (In Ukrainian)

